

قطعه شعری از امیر حسینی هروی در دیوان ایرج میرزا

علی اصغر بشیری

دانش‌آموخته دوره دکتری دانشگاه بوعلی سینای همدان
aliasgharebashiri@gmail.com

شعر امیر حسینی هروی

استاد محمدرضا شفیعی کدکنی در مقاله‌ای (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱) پیرامون قطعه شعری از ایرج میرزا با عنوان «بوده است خری که دم نبودش...» مطالبی گفته‌اند و در پایان، در درستی انتساب این شعر به ایرج میرزا تردید کرده‌اند:

قابل یادآوری است که این شعر در امثال و حکم شادروان علامه دهخدا، بدون نام گوینده ذیل مثل مسکین خرق آرزوی دم کرد (ص ۱۷۱۰) آمده است و یک بیت هم به عنوان نتیجه‌گیری در دنبال دارد به این صورت:

هرکس که ز حد برون نهد گام
این است سزای او سرانجام

و این خود دلیلی است که در انتساب آن به ایرج جای تردید است. شادروان دهخدا در ذیل این مثل دو بیت از فردوسی و دو بیت از مرحوم ادیب پیشاوری در این باب آورده است، و دو بیت هم شعر عربی که عیناً همین مضمون را دارد. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۵۶)

تردید استاد شفیعی کدکنی کاملاً درست است؛ چرا که این شعر در اصل از سید حسینی هروی (۶۷۱-۷۱۹ق؟) است و در منظومه زادالمسافرین او عیناً آمده است. بنابراین انتساب آن به ایرج میرزا درست نیست.

سید حسینی هروی از شاعران و عارفان سده هفتم هجری و صاحب آثاری چون کنزالرموز، زادالمسافرین، سی نامه، نزهة الارواح و... است. یکی از دلایل شهرت سید حسینی هروی مطرح کردن هجده سؤال، به صورت منظوم، از شیخ

محمود شبستری است؛ شیخ محمود، منظومه گلشن راز را در پاسخ این پرسش‌ها سروده است.

منظومه‌های کنزالرموز، زادالمسافرین و سی نامه را دکتر سید محمد ترابی در کتابی تحت عنوان مثنوی‌های امیر حسینی هروی در سال ۱۳۷۱ در سلسله انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسانده‌اند. قطعه «بوده است خری که دم نبودش» در منظومه زادالمسافرین حسینی هروی آمده است. زادالمسافرین در ۱۴۰۸ بیت و در موضوع تصوف سروده شده است. شعر «بوده است خری...» در ذیل حکایتی در بخش «مقاله اول: در تنزیه و تقدیس حق تعالی» در این منظومه آمده است (حسینی هروی، ۱۳۷۱: ۸۳، ابیات ۲۰۳-۲۱۸). در این بخش پنج حکایت آمده است که حکایت خردم‌بریده، پنجمین حکایت این بخش است. مصحح ارجمند در مقدمه، یا پاورقی و یا تعلیقات این منظومه اشاره‌ای به این موضوع نداشته‌اند که این قطعه در زمره اشعار منسوب به ایرج میرزا نیز آمده است؛ فقط در مقدمه همین شعر را به عنوان نمونه‌ای از اشعار امیر حسینی هروی آورده و با کمال تعجب در پاورقی مرقوم فرموده‌اند: «این حکایت از ص ۸۳ متن کنزالرموز نقل شد» (همان: ۱۰)!

با توجه به اینکه به گفته مصحح در تصحیح زادالمسافرین پنج نسخه مورد استفاده قرار گرفته است و در ذیل این شعر نیز، مصحح در هیچ موردی اشاره نکرده‌اند که در یکی از نسخه‌ها، این ابیات به نام امیر حسینی ثبت نشده است؛ بنابراین با قطعیت می‌توان گفت که این شعر از امیر حسینی هروی است. اصل این حکایت از منظومه زادالمسافرین (همان: ۸۳) نقل می‌شود:

بودست خری که دم نبودش
روزی غم بی‌دمی فزودش
از هر طرفی قدم همی زد
دم می‌طلبید و دم نمی‌زد
ناگه نه ز راه اختیاری
بگذشت میان کشتزاری
دهقان مگرش ز گوشه‌ای دید
برجست وزو دو گوش ببرید

بیچاره خر آرزوی دم کرد
 نایافته دم دو گوش گم کرد
 آن کس که ز حد برون نهد گام
 این است سزای او سرانجام

چگونگی ورود شعر در دیوان ایرج میرزا

این که چگونه این قطعه شعر در میان اشعار ایرج میرزا ثبت شده، جای تأمل دارد و جالب است که در برخی از گزیده‌های ادب معاصر و در بسیاری از صفحات اینترنتی، این قطعه شعر به نام ایرج میرزا ثبت شده است.

موضوع از این قرار است که در چاپ نخست تحقیق در احوال و آثار و افکار و اشعار ایرج میرزا (محبوب، ۱۳۴۲) این شعر نیامده بود؛ پس از چاپ نخست این اثر، برخی از خوانندگان و فرهیختگان معاصر قطعات دیگری از اشعار ایرج میرزا را برای دکتر محبوب فرستادند و ایشان نیز در چاپ‌های سپسین، این اشعار را در کتاب وارد کردند. از جمله این اشعار، دو قطعه شعر است که شادروان مهدی آذریزدی برای دکتر محبوب فرستاده بودند. دکتر محبوب در مقدمه چنین می‌گویند:

دوست عزیز و نویسنده باذوق و شاعر صاحب قریحه، آقای مهدی آذریزدی پس از دیدن نخستین چاپ کتاب یادداشتی نوشته و یادآوری کرده بودند که مثنوی آرزوی خر دم‌بریده (بوده‌ست خری که دم نبودش)... شماره ۳۰ - ص ۱۵۸ در کتاب نیامده است. (همو، ۲۵۳۶: پنجاه و شش).

دکتر محبوب پس از این توضیحات این شعر را بنا به یادآوری مهدی آذریزدی در صفحه ۱۵۸ کتاب خود، به نام ایرج میرزا ثبت کرده‌اند و گویا از آن زمان به بعد این شعر به قطع و یقین به نام ایرج میرزا ثبت شده است.

در باره اینکه استاد شفیع کدکنی بر اساس امثال و حکم دهخدا در اصالت این شعر تردید کرده‌اند، باید گفت که علامه دهخدا در هنگام نگارش امثال و حکم، منظومه زادالمسافرین و دیگر آثار امیر حسینی هروی را در اختیار داشته است. بر اساس فهرست اعلام امثال و حکم، دهخدا در این چهار جلد، حدود شانزده بار از اشعار سید حسینی هروی، که از او با نام امیر حسینی سادات نام می‌برد، استفاده کرده است. او در جلد

نخست، یک حکایت دوازده‌بیتی آورده که از همین منظومه زادالمسافرین است و در دیگر مجلدات، در مجموع هفت بار از منظومه زادالمسافرین شعر نقل کرده است. در مورد شعر «آرزوی خر دم‌بریده» دهخدا هیچ منبعی ذکر نکرده است؛ ولی بی‌شک او این شعر را از زادالمسافرین برگزیده است. با توجه به اینکه دهخدا در این مورد منبعی ارائه نکرده، احتمالاً با استقصا در امثال و حکم می‌توان اشعار دیگری از امیر حسینی سادات هروی هم یافت. با توجه به آنچه گفته شد با قاطعیت می‌توان گفت که علامه دهخدا در هنگام نوشتن امثال و حکم، منظومه زادالمسافرین را در اختیار داشته و قطعه «آرزوی خر دم‌بریده» را از آن منظومه برگزیده است؛ اما مشخص نیست که مهدی آذریزدی چگونه و بر اساس چه منابع و قراینی این شعر را از ایرج میرزا دانسته‌اند.

منابع

- حسینی هروی، سید رکن‌الدین (۱۳۷۱). مثنوی‌های امیر حسینی هروی (کنز‌الرموز، زادالمسافرین، سی‌نامه). تصحیح و توضیح سید محمد ترابی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۹۱). امثال و حکم. تهران: امیرکبیر.
- شفیع کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۱). «مآخذ اشعار برخی از شاعران معاصر». بخارا، ش ۸۷ و ۸۸، ص ۵۳-۵۸.
- محبوب، محمدجعفر (۱۳۴۲). تحقیق در احوال و آثار و افکار و اشعار ایرج میرزا و خاندان و نیاکان او. تهران: شرکت سهامی نشر اندیشه.
- _____ (۲۵۳۶). تحقیق در احوال و آثار و افکار و اشعار ایرج میرزا و خاندان و نیاکان او. چاپ چهارم. تهران: نشر اندیشه.

